

עיתונות והלכה בכתבי הראי"ה*

פתיחה - יצירתו ההלכתית של הראי"ה
עיתונות הלכתית - ייסוד כתב העת 'עיתור סופרים'
פרסומים בכתבי עת הלכתיים
שימוש בעיתונות ככלי תקשורת והנהגה לציבור
הודעות הלכתיות לציבור
פעילות ציבורית לקידום השמירה על התורה והמצוות
הנחיות הלכתיות לעיתונות
ימי הרדיו
סיכום

פתיחה - יצירתו ההלכתית של הראי"ה

עיסוקו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל בהלכה היה נרחב ביותר¹. הרב כיהן ברבנות קרוב לחמישים שנה, בזיימל, בויסק, יפו (והמושבות), לונדון, ובירושלים כרבה של ירושלים וראש הרבנים לארץ ישראל². במהלך שנים אלו הרב ניהל תכתובת הלכתית עניפה, במסגרתה כתב אלפי תשובות ואגרות הלכתיות. אוספי תשובות פורסמו לאחר פטירתו בידי בנו, הרצי"ה, וביניהם השו"תים: משפט כהן, עזרת כהן, דעת כהן, ארח משפט. בימי חייו הוא פרסם מספר ספרי הלכה: חבש פאר, פרי עץ הדר ושבת הארץ. יצירות הלכתית נוספת שלו כוללות את באר אליהו, פירוש על חלק מביאור הגר"א לשולחן ערוך, ו'הלכה ברורה' - כתיבת ההלכה לפי סדר הש"ס. בנוסף, הרב פרסם מאמרים הלכתיים ולמדניים בעיתונות הרבנית של תקופתו. הרב כיהן גם כדיין וכאב בית דין, ובמסגרת תפקידים אלו כתב פסקי דין רבים.

* תודה ל'בית הרב', ולמנהל הארכיון הרב ד"ר ארי שבט על העזרה, תודה לרב זאב נוימן מ'מכון הרצי"ה' על העזרה באיסוף החומר ועל הערותיו למאמר, תודה לרב יוסף אביב"י על עצותיו ועל הערותיו. תחילת העבודה נעשתה במהלך הקורס 'תקשורת יהודית וישראלית' של ד"ר יצחק ש' רקנאטי.

1 בשנים האחרונות נכתבו מספר חיבורים על משנתו ההלכתית של הרב קוק. בין השאר: אבינעם רוזנק, 'הפילוסופיה של ההלכה במשנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק', עבודת דוקטורט, תשנ"ח, ו'ההלכה הנבואית', הוצאת מגנס תשס"ז; חגי בן ארצי, 'הראי"ה קוק כפוסק', עבודת דוקטורט, תשס"ג, ו'החדש יתקדש - הרב קוק כפוסק מחדש', הוצאת ידיעות ספרים, תשע"א; הרב נריה גוטל, 'חדשים גם ישנים - בנתיבי משנתו ההלכתית-הגותית של הרב קוק', הוצאת מגנס, תשס"ה.

הרב פעל בתחום העיתונות וכתבי העת בדרכים שונות.²

דרך אחת היא ביוזמות עיתונאיות. בין היוזמות בהן הרב היה מעורב ניתן למנות: קבצי 'עיטור סופרים' בשנת תרמ"ח, ניסיון לייסד ביטאון 'שלוש לעם' בשנת תרנ"ה, ייסוד עיתון 'הניר' בשנת תרס"ט,³ ניסיונות להקמת 'עתון הרבנות' בשנת תרע"ג,⁴ הקמת כתב העת 'התרבות הישראלית' בשנת תרע"ג, וניסיונות אינטנסיביים להקמת עיתון 'דגל ירושלים' במסגרת מאמציו לייסד את 'הסתדרות ירושלים', שנועדה להוות את ההשלמה הרוחנית לתנועה הציונית.⁵

דרך שניה היא בשימוש נרחב שעשה הרב בעיתונות לצורך פרסומים תורניים ומנהיגותיים. הרב פרסם מאמרים הגותיים ומאמרים הלכתיים רבים בעיתונות החרדית-דתית של התקופה, וכן הודעות לציבור בנושאים שונים גם בעיתונות החילונית. עם זאת הוא סירב לפרסם בעיתון שהיה עיתון כפירה מובהק, 'עתידי היהדות' של ש"י הורוביץ: "אי אפשר לנו כלל להשתתף עם ניפולים כאלה, שרגלם האחת עומדת כבר מחוץ לתחום".⁶

דרך פעילות שלישית הייתה בליווי, הדרכה וביקורת של עיתונים, ובמקרה הצורך אף מחאה. דוגמה לעיתון אותו הרב ליווה בעידוד ובהדרכה הוא 'העברי' של הרב מאיר ברלין (בר אילן), כפי שהוא כתב באיגרת שמג, ט"ו בכסלו תרע"א: "שמחתי בקבלת ה"עברי" הראשון. ב"ה שיצא כלול בהדרו, בחיצוניותו, ואין מה לקבול על פנימיותו, בתור התחלה הנני מעצמי נמשך בחפץ פנימי להשתתף, במה שאוכל, בעבודתך הנכבדה, יקירי".⁷ דוגמה לעיתון דתי-חרדי אליו הרב קוק כתב מספר איגרות ביקורת הוא 'מוריה' - איגרת מרכזית היא איגרת שמ"ד, בה הרב מונה מספר

2 חומר רב על פעילותו של הרב קוק בתחום העיתונות מופיע בספר 'אוהב ישראל בקדושה', מאת הרב ד"ר יהושע ב' בארי, כרך ב פרקים ט-י (עמ' 21-108). סקירה שכתבתי על הרב קוק והעיתונות התפרסמה באתר ערוץ 7, היא מופיעה בתוך כתבתו של יאיר דן: 'הרב קוק והקשר לעולם התקשורת', <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/351233>. מאמר מקיף על הנושא עתיד להתפרסם בשנתון 'אסיף', תשע"ט.

3 אורות הראיה טז.

4 בו הרב היה חבר המערכת, מאמרי רא"ה 504.

5 אגרות הראיה, אגרת רעז.

6 'חזון הגאולה' עמ' רצו, שב. איגרות: א-יג, א-קל, א-קמה, א-קמט, א-רמט, איגרות נוספות נמצאות בארכיון 'בית הרב'.

7 איגרת תיא, י"ז בשבט תרע"ב. איגרות נוספות בנושא 'עתידי היהדות': תט, מ' בשבט תרע"ב; איגרת תמה, י"ז מנחם אב תרע"ב.

8 וכן באיגרות שיט, שמט, שנה, שצח, תיא (בין השנים תרע"ג-תרע"ד).

תופעות שליליות בעיתון, ומציג את תפיסתו במה העיתונות צריכה לעסוק ובאיזה אופן? דוגמא מפורסמת למחאה חריפה של הרב הייתה בכסלו תרצ"ג בתגובה למאמר שהתפרסם בעיתון 'דאר היום'. המאמר האשים את היהדות באנטישמיות וב'מלחמות צוררינו נגדנו'. בעקבותיו - הרב פרסם כרוז חריף נגד בן אב", בו נכתב בין השאר: "הנני מוחה בזה... על דברי הנאצה והדופי אשר העיז איתמר בן אבי לדבר על עמנו ועל תורתנו הקדושה... והנני מכריז בזה את מחאתי הפומבית נגד **פה דובר נבלה**, ואומר לו דיך, **סתום פיך!**".

במאמר זה נסקור את נקודות ההשקה בין פעילותו ההלכתית של הראי"ה לבין פעילותו בתחום העיתונות, ונבחן כיצד השפיעו שני התחומים זה על זה.

עיתונות הלכתית - ייסוד כתב העת 'עיתור סופרים'¹⁰

הפעילות הראשונה של הרב קוק בתחום העיתונות הייתה ייסוד ועריכה של כתב העת 'עיתור סופרים'¹¹, כתב עת תורני-הלכתי, בשנת תרמ"ח בזיימל. מטרת כתב העת הייתה להוות במה מרכזית לדיונים הלכתיים ותורניים בין חכמי הדור, ולסייע בכך לאיחוד ולחיבור של העולם הרבני שסבל באותה עת מפירוד ופילוג¹². בפתחת החוברת הראשונה, הרב כתב הקדמה בשם 'שער הסופר'¹³, בה הוא מבאר

9 יש לציין שבהמשך הרב היה ככל הנראה מעורב בניסיון לחדש את פני העיתון יחד עם הרב יונתן בנימין הלוי הורוויץ, איגרת תקכג, אדר ב' תרע"ג.

10 מאמר מקיף על העיתור סופרים מופיע בספרו של הרב מ"צ נריה 'שיחות הראי"ה' פרק יב (עמ' קלד-קמג).

11 ס'פר עיתור סופרים חלק ראשון, תעודתו להגדיל תורה ולהאדירה ולהרחיב גבול החכמה והדעת עם יראת ד', לאגוד יחד מפלגות ישראל בדרך שלום ואהבת אחים. נוסד ברצון אדירי עם ד' בדורינו, הי"ו. נערך על ידי אברהם יצחק בלא"א הרב מו"ה שלמה זלמן הכהן קוק, ווילנא שנת תרחם לפ'ק'. בפתחת כתב העת מופיעות הסכמותיהם של גדולי הדור: הנצי"ב (שגם פרסם תשובה הלכתית), ר' יצחק אלחנן מקאוונא, ר' ירוחם יהודא ליב ממינסק, ר' יו"ט ליפמאן הכהן ממיר, ור' שלמה הכהן מוויילנא, ר' מרדכי גימפל יפה, ר' חיים יהודא סאסנעצער מבראדי, והקדמה מאת האדר"ת, חותנו של הרב.

12 לקראת הקמת כתב העת הרב התייעץ בין השאר עם אח-סבתו, הרב מרדכי גימפל יפה. ארכיון 'בית הרב', א, 2, ד - איגרת מהרב גימפל ח' בתמוז תרמ"ז. הרב התייעץ איתו לגבי הדפסת עיתור סופרים מידי חודש. הרב גימפל עונה לו: א. צריך לשאול את חותנו, האדר"ת. ב. הוא מתרע מפניו על קשיים אפשריים, היו הרבה שניסו והתקשו מאד להדפיס חוברות - הרב העשיל לוויין, הרב דוד טביל אפרתי, גם הרב ישראל סלנטר הצליח להדפיס רק רבע שנה, יגדיל תורה הצליח להדפיס רק עשר חוברות. ג. עם זאת הוא לא רוצה לרפות את ידיו של הרב קוק, כי מלבד החומרים שהוא יאסוף, גם הוא יכול לכתוב: "גם עמו עוז תושיה חידושים וחקירות".

13 עמ' 6-18.

את הצורך בכתב העת. הרב מנתח בהקדמה את האיסור לכתוב את התורה שבעל פה (קודם להתרת האיסור משום 'עת לעשות לד' הפרו תורתך'). הוא מבאר שאחת המטרות המרכזיות באיסור, היה קיומם של מרכזי תורה אליהם נאספו החכמים שבקשו ללמוד תורה. בעת שהאיסור בטל, מרכזי התורה הגדולים נעלמו מעם ישראל. בדורות האחרונים החוסר במרכזים אלה גורם לכך שאין אפשרות לחכמי ישראל ללבן במשותף את הסוגיות והאתגרים העומדים בפני האומה. מטרתו של 'עיתור סופרים' הוא להוות תחליף למרכזי התורה, באשר הוא יהווה במה מרכזית בה יתלבנו הסוגיות במשותף על ידי חכמי ישראל.

בהמשך ההקדמה הרב מציג את כתב העת כמענה תורני לעיתונות, שבאותה תקופה תפסה מקום מרכזי ביותר:

"מה רבה ונערצה תהיה פעולת בנין ההיכל המקודש הזה להלהיב תשוקת דורשי תורה וחוקרי תושיה בחפץ נמרץ, אחרי אשר **הספרות העתית** [=העיתונות] עלתה בימינו עד מרום קיצה, ורבו כמו רבו מעריציה, ועתה יראו את רוח תורתנו הקדושה, כי בעזה"י גם היא יכולה להלוך נגד החיים, ולהתלבש מחלצות כתפארת אדם לפי הסגנון והנימוס שיערב לחיך בני הדור בערך מה שהם מחבבים".

דברים נוספים על חשיבותו של כתב העת מופיעים בהסכמות לגיליון הראשון, בהקדמה אוניברסיטית בשם 'זוהר אור בהיר'¹⁴, ואף במכתב למו"ל שנדפס בתחילת הגיליון השני מאת העיתונאי יצחק סובאלסקי.

בשלב הראשון, הרב תכנן להוציא לאור עשר חוברות, אך בפועל הודפסו רק שתיים, לאחר מכן עקב נסיבות אישיות¹⁵ הרב נאלץ להפסיק את הדפסת כתב העת, למרות שהוא כבר אסף חומרים גם לחוברות הבאות¹⁶. במשך השנים הרב היה מעורב ביוזמות עיתונאיות אחרות, ביניהן ניתן למנות את כתבי העת 'הניר', 'התרבות הישראלית', ועוד - אך אלו היו בעיקר עיתונים וכתבי עת שעסקו בענייני מחשבה

14 ההקדמה מובאת בעילום שם, והיא נכתבה בידי רבי זאב (בנו של האדמו"ר ר' יוחנן) מרחמיסטריווקא (לפי הרב מ"צ נריה בשיחות הראי"ה עמ' קלט). בהקדמה מפורטת הצעה למבנה החוברת: פעלים לתורה - דינים מלוקטים משו"ת ראשונים ואחרונים אשר לא באו בספרי המלוקטים, דהיינו מאמרים הלכתיים קצרים.

15 אשתו הראשונה של הרב, בת שבע בת הרב אליהו דוד רבינוויץ' תאומים, האדר"ת, חלתה חולי ממושך, שבסופו היא נפטרה כשהיא משאירה אחריה תינוקת בת שנה וחצי. האירועים מתוארים במאמר של הרב 'ריהטא דחקלאי' שנדפס בספר 'שדי חמד' א, תתקנט, וזכר להם מופיע בשיך 'הנבוך', קבצים מכת"ק א, פנקס 'אחרון בבויסק'.

16 לפני מספר שנים יצא לאור 'עיתור סופרים' השלם, המכיל את המאמרים שנאספו בידי הרב בשלמותם. בגיליונות 'עיתור סופרים' חלק מהמאמרים נדפסו בהמשכים.

ספרות ואמונה, ולא בהלכה.

למעבר של הרב מעיתונות הלכתית לעיתונות מחשבתית-ספרותית יש משמעות רבה בהגותו של הרב. לאחר עלייתו לארץ הגיע הרב למסקנה ששורש הבעיות של הדור, ובכלל זה הכפירה, המטריאליזם, והתנועות האוניברסליות שהתרחקו מהיהדות - הוא התהליך של ההצטמצמות הרוחנית שהיהדות עברה בשנות הגלות. בעיני הרב הפתרון לבעיה היה לחולל תנועת תחייה רוחנית של היהדות שתניע את חכמי ישראל, בעיקר אלו שבארץ ישראל, לחזור אל נשמת היהדות, וכך היהדות תוכל לספק את צרכיהם הרוחניים הגדולים של בני הדור.

פרסומים בכתבי עת הלכתיים

למרות המעבר שתארנו, מיוזמות עיתונאיות הלכתיות ליוזמות עיתונאיות רוחניות-ספרותיות, הרב המשיך בכתביה הלכתית נרחבת שהתפרסמה בין השאר בעיתונות ההלכתית. כתב עת אחד בו הרב פרסם מאמרים הלכתיים רבים¹⁷ הוא 'קול תורה'¹⁸, שנערך בידי הרב שמואל אהרון וועבר-שזורי, מזכיר הרבנות הראשית. הרב גם פרסם מכתב ברכה עם התחדשות הוצאתו לאור של כתב העת¹⁹. המכתב פורסם בראש החוברת²⁰, ומיד לאחריו נדפסה התשובה הידועה של הרב לגבי שינוי המבטאים שיש בין העדות השונות. במכתב הרב מביע את שמחתו על התחדשות הוצאת כתב העת:

לכבוד ידידי הרב הגאון איש האשכולות בנש"ק מו"ר שמואל אהרון וועבר שליט"א, המזכיר הראשי להרבנות הראשית בא"י, עורך ה'קול תורה' פעיה"ק ירושת"ו. שלום וברכה! שמחתי לשמוע מכת"ר כי אחרי ההפסקה הזמנית בעריכת 'הקול תורה' במשך הזמן שהיה בחו"ל, שב הוא כעת לעבודתו להמשיך את הוצאת החוברת מעוטרת בעדיי התורה מגדולי ישראל הבאים בשמחה ליתן מהודם עליה.

17 בין השאר על הנושאים: דין בכור שנטל חלק כפשוטו, אין שוחטין לתוך הכלים, דין בהמה מבכרת, בעניין שינויים במבטאים שישנם בין העדות השונות - אם מותר לשנות מהמנהג שנהגו הקדמונים. בארכיון 'בית הרב' יש אוסף של מאמרים שפורסמו בירחון, כמו גם אוסף של דיווחים בעיתון אודות פעילותו הציבורית של הרב.

18 קול תורה - ירחון רבני מרכזי, לחידושים בהלכה ואגדה לספרות התורה והיהדות ולכל המתרחש בעולם הרבנים והרבנות בארץ ובגולה. בעריכת הרב שמואל וועבר. הרב וועבר השתתף בעבר בכתביה ובעריכה של עתון 'המוריה', מראשית שנת תרע"ד ועד סגירתו של העתון.

19 ארכיון 'בית הרב', תא, 321.

20 בכ"ה בתשרי תרצ"ג.

כתב עת נוסף בו הרב פרסם מאמרים הלכתיים רבים הוא 'שערי ציון'²¹, מאמריו של הרב פתחו את הגיליון.

לסיכום פרק זה, אנו רואים שהרב קוק פעל בעיתונות ההלכתית, הן ביוזמה של הקמת עיתון הלכתי בעל מטרות שחרגו הרבה מעבר לתחום ההלכה המצומצם, הן בפרסום בעיתונים הלכתיים, והן בתמיכה בהם²².

שימוש בעיתונות ככלי תקשורת והנהגה לציבור

היבט נוסף לקשר בין פעילותו ההלכתית של הרב קוק לבין העיתונות הוא השימוש שהוא עשה בעיתונים ככלי תקשורת עם הציבור בנושאים הלכתיים. העתונות שימשה אותו לצורך יידוע הציבור לגבי בעיות הלכתיות שונות, ובנוסף לצורך השפעה על שמירת ההלכה ביישוב העברי המתחדש, שהלך והתרחק משמירת מצוות.

הודעות הלכתיות לציבור

בשנותיו הראשונות של הרב, בהן כיהן כרבן של יפו והמושבות, חלק משמעותי מעיסוקו ההלכתי היה בנושא המצוות התלויות בארץ, ובהתאם אנחנו מוצאים פרסומים בעיתונות בנושא. פרסום אחד בנושא הוא 'אגרת השמיטה' שהתפרסמה בעיתון 'החרות ירושלים'²³, בה הרב התייחס לשמירת הלכות שמיטה במציאות בו קיים 'היתר המכירה'. הרב מדגיש שישנם איסורים שקיימים גם בקרקעות שנמכרו לנכרים (כמו נטיעות חדשות), וכמובן שההיתר לא חל באדמות שלא נמכרו. במקרה אחר הרב הצטרף לרב אהרון הכהן אורלנסקי, רבה של פתח תקווה, לפרסום בעיתון 'החרות ירושלים'²⁴ בו נאסרה קניית ענבים מכרמי 'אינם בני ברית' (=גוים). הרב אורלנסקי נימק את האיסור בכך שאחוז הערלה בכרמים אלו הגיע לכדי "עשרה פרוצנט למאה" (=10%), והרב קוק הוסיף מהיכרותו את המציאות נימוק נוסף:

21 שערי ציון - "ירחון המוקדש לחידושי תורה, הלכה, אגדה וספרות תורנית", ראה אור בירושלים בין השנים תרפ"א-תרצ"ט. כתב העת היה בעל זיקה לתנועת המוסר. בשנת תרצ"ה התפרסם גיליון מיוחד לזכר הרב ישראל סלנטר, מייסד תנועת המוסר, בו הופיע בין השאר מאמר של הרב קוק, 'קדוש ישראל רבי ישראל סלנטר זצ"ל', שנדפס אחר כך ב'מאמרי הראי"ה'. עורכיו היו הרב שלמה בלזר והרב אהרן יצחק זסלנסקי.

22 יש לציין שלא נכנסנו כאן לדיון הרחב הקיים במחקר התקשורת לגבי השאלה מהו עיתון, והתייחסנו לכתבי עת הלכתיים כאל עיתונים.

23 מתאריך 13.4.1910.

24 מתאריך 3.8.1910.

"ואמצא נכון להוסיף מה שנתברר לי בענין חשש **כלאי הכרם** שהוא גדול כ"כ בזמננו בין הכורמים שאינם בני ברית עד שיש לומר שאין כאן רוב היתר בלבד". לקראת סוף 'תקופת יפו' הרב פרסם בעיתונות²⁵ הנחיות הלכתיות שנועדו למנוע רחצה מעורבת לגברים ונשים בחוף הים, האסורה לפי התורה:

אזהרה גדולה. בשם זה קבלנו מיפו הודעה גלויה בבקשה לפרסמה ב"החרות" וזהו נוסחה: "...אחינו היקרים! אנחנו הח"מ²⁶ ראינו את הפרצה הגדולה נגד דת תוה"ק, נגד חוקי הצניעות, ונגד כבוד האומה בכללה, הבאה לרגלי רחיצת הנשים על חוף הים, בזמנים שרבים עוברים ושבים, ופריצים שפלים נמשכים אז אל החוף בשביל נטיות רעות ובזויות. וכאשר שמנו אל לבנו איך לגדור פרצה זו מצאנו להכרח לגזור איסור חמור בכח תורתנו הקדושה ששום בת ישראל לא תרחץ בים מאחר חצות היום כי אם דוקה משעה השמינית אירופית בבקר עד חצות היום, ובזמן הנועד לרחיצת הנשים אסור לגברים לרחוץ... ובטוחים אנו בצדקת בנות ישראל וצניעותן שתזהרנה כראוי שלא לפרוץ גדר, וברכת ה' עליהן תבוא..."²⁷.

בכמה מקרים פורסמו בעיתונות פסקי הלכה של הרב על ידי גופים מסחריים - למשל הכשר לסבון²⁸ שפורסם על ידי בית החרושת קרן בן שמון, ומכתב הקורא לקנות מוצרי סת"ם בארץ ישראל²⁹ שפורסם על ידי אגודת סופרי הסת"ם בארץ ישראל.

פעילות ציבורית לקידום השמירה על התורה והמצוות

חלק ניכר מפעילותו ההגותית והציבורית של הרב, עם הגעתו לארץ ישראל, הייתה ניסיון לבלום את תהליך ההתרחקות משמירת תורה ומצוות בעם ישראל. רבים

25 פורסם בעתון 'החרות ירושלים', 29.6.1913.

26 הרב קוק והרב עוזיאל.

27 מערכת העיתון משבחת את התקנה: "למותר להגיד עד כמה טוב עשו הרבנים היפואים באזהרתם הגדולה הלזו", ומוסיפה: "ובהיות שרוב המתרחצות בים הן ירושלמיות, האזהרה הזאת חלה גם עליהן".

28 בעיתון 'החבצלת' מכ"ה באייר תר"ע (3.6.1910) פורסם אישור כשרות של הרב לסבון בבית החרושת קרן בן שמון. הרב מצייך כי ההכשר ניתן "אחרי אשר ביקרתי בעה"י את בית התעשייה למעשה הסבון 'קרן בן שמון'... הנני בזה להודיע... שהסבון... הוא בתכלית הכשרות... הן לכלי בשר והן לכלי חלב". כדרכו, הרב משלב בכתב ההכשר דברי ברכה ועידוד על פיתוחה הכלכלי של הארץ: "ובשמחת לבבי על שכלולי אדמת הקודש ע"י בניה בונה".

29 בעיתון 'דאר היום' מז' אייר תרצ"א (24.4.1931) פרסמה אגודת סופרי הסת"ם את מכתבו של הרב מכ"ג באדר תרצ"א, בו הרב קורא לקנות תפילין ומזוזות מסופרי הסת"ם הכשרים בארץ ישראל, הן בגלל בעיות כשרות בתפילין והמזוזות המייבאות מחו"ל, והן מתוך דאגה לפרנסתם של הסופרים שבארץ ישראל.

מחיבוריו ההגותיים עסקו בדרכים להתמודדות רוחנית עם התופעה, וכפי שכתבנו לעיל הם גם באו לידי ביטוי בפעילות בתחום העיתונות. אבל הרב לא עסק רק בהתמודדות רוחנית עם התופעה, אלא גם נאבק בצורה ישירה בתופעות הקשורות לעזיבת התורה והמצוות. המאבק נגע בעיקר בפרהסיא הציבורית ביישוב העברי המתחדש, ואנו מוצאים בעיתונות פרסומים רבים של הרב בהם הוא מזהיר ומוחה על כך.

תחום מרכזי עליו ניסה להשפיע הרב הוא שמירת השבת ביישוב העברי. בשנת תרפ"ב הרב פרסם בעיתונות החילונית מאמר בשם "לקדושת השבת", בה הוא קורא לשמור את קדושת השבת בכל המקומות ביישוב העברי המתחדש³⁰:

"מתוך העיתונות החילונית שלנו אני חפץ לדבר על-דבר קודש הקדשים שלנו, לדבר אל אחי שאהבתים כנפשי, לדבר על קדושת השבת, על החובה האידיאלית שלנו לקדש את השבת בכל מושבותינו ועל דבר הערך המיוחד של קידוש השבת מחללו פה בארץ תחיתנו...".

הרב מדגיש שמכיוון שפרסום זה הוא בעיתונות החילונית, עליו להתאים את דבריו לציבור הקוראים:

"ומאחר שבעיתונות החילונית אני חפץ לדבר, הדבר מובן שהנני זקוק למעך את קולי, לא לדבר בקול חוצב להבות קודש... ואולי דוקא מפני כן אני רוצה לקוות שיבינו אותי אלה השדרות של אחינו החביבים שאליהם אני מתכוין לפנות בדברי אלה".

כחלק מהמאבק על שמירת השבת, התנגד הרב בתוקף לקיום משחקי כדורגל בשבתות. בב' בניסן תרצ"א (20.3.1931) הוא פרסם באופן חריג פסק הלכה ארוך ומפורט בעיתון 'דאר היום', בו הוא מבאר את איסור משחק הכדורגל בשבתות וחגים³¹. המכתב פורסם כמענה לדבריו של 'אחד הרבנים, ל.מ.', שרצה להתיר את משחקי הכדורגל בשבת ובחגים³². הרב אוסר בצורה חד משמעית את משחק

30 נדפס ב"הארץ" ה' בניסן תרפ"ב, ב"דאר היום" ד' בניסן, ב"התור", ב"המזרחי" ב"ג באייר, ובמאמרי הראיה ב עמ' 351-352. תודה לרב זאב נוימן, מכון הרצ"ה, על ההפניה לפרסומים אלו.

31 המכתב נדפס בשו"ת אורח משפט סימן קנב, תוך השמטת המשפטים האחרונים במכתב, הנוגעים לפרסום דברי הלכה בעיתונות חילונית. המשפטים שהושטמו מובאים להלן בהמשך המאמר, בפיסקה: 'חיוב גניזה של דברי תורה ושמות ד' שמתפרסמים בעיתון'. סיבת ההשמטה נעוצה ככל הנראה בשיטה בה הרצ"ה השתמש כשערך את האיגרות של הרא"ה: הוא חילק את האיגרות לחלקים הלכתיים וחלקים הגותיים-ציבוריים, ופעמים רבות איגרת אחת חולקה לשני חלקים. החלקים ההלכתיים נדפסו בסדרת השו"תים ואילו החלקים ההגותיים פורסמו בסדרת 'איגרות הרא"ה', וככל הנראה הרצ"ה שייך את הסיום של המכתב לחלק ההגותי.

32 ה"היתר" התפרסם בעיתון דאר היום בכ"ד אדר תרצ"א, ונחתם בראשי תיבות בשם ל.מ. הדברים נכתבו כמענה לאגרת של איתמר בן אבי" לרבני ישראל בשאלה על משחקי כדורגל בשבתות וחגים.

הכדורגל, ומבאר שהמשחק אסור גם מצד עצמו, וגם מצד חילולי השבת הנלווים לו. הדברים הברורים של הרב לא הפריעו לחברי המערכת של העיתון להציב בראשם כותרת מסולפת:

“כדור הרגל מותר, אך לא המקושר בו. הרה”ג קוק עונה ל”אחד הרבנים” בקשר עם האגרת לרבני ישראל”.

עוד באותו יום הרב כתב מכתב הבהרה לעיתון בו הוא הדגיש כי המשחק אסור באיסור מוחלט, והדברים פורסמו בגיליון ‘דאר היום’ מתאריך ד’ בניסן, תרצ”א:

“הנני מודיע בזה לכל אחינו-בני-ישראל ששחוק כדור-הרגל הוא אסור בשבתות וימים טובים איסור מוחלט. וחלילה ליתן שום ערך לדברי הטועים שנכתבו בדאר היום, ובפרט למה שהוסיפו לפני תשובתי בגליון קל”ט שנדפסה היום, שההוספה הזאת היא ממש ההיפוך הגמור מכל דברי בתשובה הנ”ל”.

בי”ג אייר תרצ”א (30.4.1931) התפרסם בעיתון ‘דאר היום’ מכתב של הרב לועד הקהילה בחיפה, מחאה על חילול שבת בעיר, בו הרב קורא לפרנסי העיר:

“תמצאו עצה נכונה להסיר מעל עמנו וארצנו את הכתם המחפיר הזה של הריסת חיי העם בארצו באופן כל כל מדאיב”.

השפעתו של הרב לא עסקה רק בתחום השבת, אלא בתחומים נוספים, למשל שמירת הפסח: כמה ימים לאחר מכן, בי”ד ניסן תרצ”א, הרב פרסם³³ מכתב להסתדרות הפועלים לא”י, בקריאה לקיים ‘ביעור חמץ’ ושמירה על איסור החמץ בפסח:

“הנני בזה, מכל תהומות נשמת, קורא אל כבודכם, חוסו נא על כבודן של ישראל ושל ארץ ישראל, והעירו את לבב כל הקבוצות והסיעות אשר הן אגודות עמכם להסיר מעלינו את כלימת עולם הנוראה של אכילת חמץ בפסח הבע”ל”.

הנחיות הלכתיות לעיתונות

פעילותו של הראי”ה כפוסק הלכה, בתחום העיתונות כללה גם הדרכה הלכתית לעיתונים עצמם. ההדרכה כללה הנחיות לגבי תוכן הידיעות, ואזהרה מפני איסורים שונים הקשורים להדפסת העיתונים, הפצתם והטיפול בהם לאחר הקריאה.

איסור ביזוי תלמיד חכם: בחודש שבט תרס”ז פוטר הרב אהרון מנדל הכהן מכהונתו

33 פורסם בעתון ‘העם עתון לאומי’, בתאריך 1.4.1931.

כרב הקהילה האשכנזית בקהיר, בעקבות מתחים פנימיים בקהילה. עיתון ה'חבצלת'³⁴ פרסם את מכתב הפיטורים, וכן מכתב פומבי מהקהילה בקהיר אשר מלא דברי ביקורת, גנאי וזלזול ברב הכהן. הראי"ה כתב לעיתון אגרת³⁵ בכ"ו שבט תרס"ז (אגרות הראי"ה, אגרת סא). בה הוא מותח ביקורת קשה על דברי הביזיון שפורסמו כלפי הרב הכהן. הרב מדגיש כי זו חובה למחות בגלוי על ביזיון תלמיד חכם:

"כאשר החמירו חז"ל בעונש של שמיעת זילותא דצורבא מרבנן ולשתוק".
 הרב קובע כי חובה על מנהיגי קהילת קהיר שפרסמו את הדברים לפייס את הרב:
 "להשיב לרבם הרה"ג רא"מ נ"י את כבודו, ולפייסו כראוי ברבים, אם הם חפצים לצאת ידי שמים, וידעו שצורבא מרבנן קוב"ה תבע ביקריה".
 יש לשים לב שהרב לא מביע באגרת זו ביקורת כלפי העיתון עצמו שפרסם את הדברים, אלא רק כלפי מנהיגי קהילת קהיר.

בניגוד לכך, באגרת³⁶ לעיתון המוריה, בטבת תרע"א, מבקר הרב בצורה ברורה וחדה את עורך העיתון, על שכתב ופרסם דברי גנאי על עורך עיתון 'המודיע', הרב אליהו עקיבא רבינוויץ מפולטאבה³⁷, ובכך עבר על איסור לבזות תלמיד חכם:

"עורך 'אורתודוקסי' צריך בראש כל לשמור על הדין, ועל פי דין אסור לבזות ת"ח... חטאת בזה חטא גדול לדגל האורתודוקסיה שאתה מניפו על עתונך".
 יש לציין שדברי בעל 'המוריה' נאמרו בתגובה למתקפה של עורך 'המודיע' בין השאר על הרב קוק עצמו. הרב מדגיש, כי גם בתחום העיתונות יש צורך לקבל הוראה הלכתית מדוייקת על ידי פוסקי הלכה:

"ולמה זה תהיה חטאת הלשון, כשהיא ביחוד מתלבשת בכתב, מתפרסמת על ידי עיתון, אינה נזקקת להוראה בעומקה של הלכה כמו יתר דקדוקי תורה?".

שמירת שבת בהכנת העיתון: הרב כתב מספר מכתבים לעיתון 'דבר', עיתון מפלגת פועלי א"י, בהם הוא מתריע מפני חילול שבת בהכנת העיתון ובהפצתו. במכתב (שהתפרסם באוצרות הראי"ה ח"א עמ' 469) הרב מתריע מפני חילול שבת במערכת העיתון, ובמכתב

34 מודעה ב"ג שבט תרס"ז, 28.1.1907.

35 פורסמה ב'חבצלת' בא' ר"ח אדר תרס"ז.

36 אגרות הראי"ה, אגרת שמד.

37 הרב רבינוויץ היה רב ברוסיה, הוגה דעות, מו"ל של עיתונים בהם 'הפלס' ו'המודיע', וממייסדי תנועת אגודת ישראל. הוא היה קשור לראי"ה במספר דרכים - בין השאר הייתה ביניהם קרבת משפחה, שכן הרב רבינוביץ' היה בן דודה של אשתו הראשונה של הרב. קשר אחר הוא שהראי"ה פרסם מספר מאמרי הגות חשובים בעיתון 'הפלס'.

אחר³⁸ שנכתב בכ"ז תשרי תרפ"ט הרב מבקש ממערכת העיתון לשלוח את העיתונים בערב שבת מבעוד יום כדי למנוע חילול שבת בטיפול ובחלוקה של העיתונים:

"...אתכבד בזה לבקש... להקדים את המשלח של גליונות עתונם הנכבד בערבי שבתות בשעה מוקדמת באופן שיוכלו... פה לסדר את עבודתם בחילוק הגליונות והעבודות הכרוכות עמו בלא חלול שבת קודש".

בכרוזי הראי"ה עמ' 44 נדפסת קריאה של הרב לציבור להימנע מלגשת לבתי הדואר כדי לקבל עיתונים ביום השבת³⁹.

הדפסת עיתון בחול המועד: לקראת חג הפסח, תרפ"ב שלח הרב למערכת 'הארץ' מכתב⁴⁰ עם הנחיות הלכתיות לגבי הדפסת העיתון בחול המועד. הרב אסר הדפסה מלאה של העיתון בחול המועד, והתיר הדפסה חלקית על ידי פועלים עניים (עבורם העבודה מותרת שכן היא נחשבת ל'צורך המועד' - הם זקוקים למשכורת כדי שיוכלו לקנות את צרכי המועד):

"...מוצאים אנו להזכיר לכ' את האסור שבהדפסת העתון בחוה"מ חוץ מהתלגרמות והכרוניקה המקומית, שידפסו ע"י פועלים עניים על פני צד אחד מחצי גליון...".

חיוב גניזה של דברי תורה ושמות ד' שמתפרסמים בעיתון: הרב הקפיד על הצורך ההלכתי בגניזת עיתונים בהם מופיעים דברי תורה, ובמניעת שימוש של ביזיון בהם. כשהרב שלח למערכת הארץ את המאמר 'לקדושת השבת', שהובא לעיל, הוא צירף למאמר מכתב⁴¹ בקשה ממערכת העיתון להימנע מהדפסת שמות ד' בצורה המחייבת גניזה:

"גם אבקשם, יעשו נא דבר לכבוד שמים בכתבת השמות בעתונם לשנות קצת, כמו א-ג⁴² בצורה כזאת, וא-להים ג"כ בצורה זו, או לכתוב אלקים בקוף".

בקשה דומה מופיעה בפניה לעיתון 'היסוד'⁴³, בה מבקש הרב לשמור את הגליונות בהם מופיעים דברי תורה:

"הערה לקוראים כ' הרב הראשי הגראי"ה קוק שליט"א מבקש מאתנו להעיר שמפני רעיונות הקדושים ודברי התורה המובאים בעתוננו יש לשמור על הגליונות ולא לנהוג בהם מנהג ביזיון."

38 התקבל באדיבות הרב זאב נוימן, מכון הראי"ה.

39 פורסם בצום גדליה תרפ"א.

40 באדיבות הרב זאב נוימן.

41 מכתב"ק, כתי"ק (אצ"מ 158 / 13 A), התקבל באדיבות הרב זאב נוימן.

42 נכתב בכ"ק באלף-למד מורכבות יחד בכתב האשורי, וכן שם א-להים לקמן.

43 בגיליון י"א ניסן תרצ"ג (ארכיון 'בית הרב', בכ262).

נראה כי לפסק ההלכה זה של הרב קוק הייתה השפעה על כלל פרסום דבריו בעיתונות. השוואה של פרסומי הרב בעיתונים החילוניים ב'תקופת ירושלים', לעומת פרסומים בעיתונות הדתית בתקופה זו, מעלה כי הרב פרסם מאמרי תורה והגות רבים בעיתונות הדתית, ואילו בעיתונות החילונית התפרסמו בעיקר הודעות לציבור, קריאות פומביות, אבל כמעט אף פעם לא מאמרי תורה והגות⁴⁴. מדוע הרב קוק, שהיה ידוע באהבתו הרבה לכלל ישראל, ובקשר החם שלו עם כל הציבורים בארץ, נמנע מלפרסם מאמרי הגות ומחשבה בעיתונות החילונית? יתכן שתשובה לשאלה ניתן למצוא בדברי הרב עצמו בסוף התשובה על איסור הכדורגל שפורסמה כזכור בעיתון 'דאר היום':

אבקש לגנוז את הגליון הזה, אחר קריאתו, ולא לזרוקו, מפני קדושת דברי תורה שבו. ולולא ההכרח להסיר את המכשול לא הייתי חפץ לבא בדברי-תורה בעתון יומי. אבל מטעם הנ"ל הנני מוכרח לפרסם את דברי באותו המקום שנתפרסמו דברי השגיאה הנ"ל. והשם יתברך ישמרנו ואת כל עמו בית ישראל מכל מכשול, וישר לפנינו את דרכו בקודש⁴⁵.

כלומר, הרב באופן רגיל נמנע מלפרסם דברי תורה בעיתון יומי מפני החשש שהעיתון יזרק. במקרה זה לא היה מנוס מלפרסם את הדברים באותה במה בה התפרסמו דברים מוטעים, והרב מבקש באופן מיוחד לגנוז את הגליון בו מופיעה תשובתו ההלכתית.

ימי הרדיו

באחרית ימיו של הראי"ה, הופיע לצד העיתונות אמצעי תקשורת חדש, שלימים תפס מעמד ועוצמה אדירים, אך באותם ימים עשה את צעדיו הראשונים: הרדיו⁴⁶. בשו"ת אורח משפט תשובה מח⁴⁷ הרב דן בשאלת עניית קדושה וברכו, כשאדם שומע אותם ב'טעליפאן או ראדיא'. הרב פוסק שאין בעיה עקרונית לענות על קדושה וברכו בשמיעה

44 יוצאים מן הכלל, הם המאמרים: 'לקדושת השבת' (שהוזכר לעיל), ו'התשובה והשלום' שפורסם בעיתונות לקראת סוף שנת תרצ"ג, תקופה בה המתח הפנימי ביישוב בין המחנות השונים (בעיקר בין המחנה הסוציאליסטי לבין המחנה הרוויזיוניסטי, מתח שהתעצם בעקבות רצח ארלוזורב) היה עצום.

45 כפי שהוזכר לעיל הדברים הושמטו מהתשובה שנדפסה בשו"ת 'אורח משפט'.

46 מעניין שב'אגרות לראי"ה' אגרת שמת מופיעה פניה לרב שישתתף בשידורי הרדיו שהחלו באותה עת! האגרת היא מצעיר בוגר ישיבת חכמי לובלין בשם יהושע בוימעהל, שביקש לעלות לארץ. בסיום האגרת הוא מזכיר את שידורי הרדיו שמתחילים בארץ ישראל, ומציע לרב להשתתף בהם: "ארשה לי להציע לפני כגת"ה הצעה קטנה נחוצה לדעתי. בקשר עם פתיחת תחנת הרדיא באלו הימים באה"ק אשר יהיה מקום המיוחד אשר ישמיע גם את לשוננו הקדוש".

47 התשובה היא מר"ח אדר תרצ"ד, ונכתבה לאהרון בן ריבל.

ברדיו ובטלפון, שכן 'אין שום מחיצה מפסיקה בין ישראל לאביהם שבשמים'. בנוסף, אין בעיה של קול הברה ולא עצם הקול, שכן דין זה נאמר דוקא בשופר. הוא כן סובר שיש בעיה בכך שעשויים להיות מקומות טינופת או ע"ז שמפסיקים בין הציבור לבין השומע, אם כי הדבר לא ברור, שכן ייתכן שבהעברת הקול בשידור זה לא נחשב כאילו הקול עובר במקום הטינופת. למעשה הוא סובר שלכתחילה לא כדאי לשמוע קדושה וברכו ברדיו או בטלפון, אבל 'אם מזדמן הדבר ששמע יכול לענות'. למרות שהלכה זו אינה נוגעת באופן ישיר להיבט העיתונאי של הרדיו, בכל זאת היא משלימה את הסקירה שפרסנו במאמר זה - פתחנו את הסקירה בכניסתו של הרב לעולם העיתונות, בעבודה על ה'עיטור סופרים' מתוך מגמה ליצור חיבור בין חכמי ישראל של הדור, והשלמנו אותה ברדיו, שהרב ראה גם בו מכשיר שיכול לחבר את ישראל הנמצאים במקומות שונים בעולם לתפילה אחת לפני אביהם שבשמים.

סיכום

במאמר הראינו כיצד הרב קוק עשה שימוש נרחב בעיתונות לצורך פעילותו ההלכתית, הן כפוסק הלכה ודיין, והן כמנהיג ציבור. מעורבות הרב בעיתונות ההלכתית התחילה בהיותו צעיר לימים, כבן 23, בכתב העת 'עיטור סופרים'. ניתן לשער, שהמפגש הבלתי אמצעי של הרב עם עבודת העריכה וההוצאה לאור של עיטור סופרים, העניקה לו היכרות מכיל ראשון עם עולם העיתונות. היכרות זו אפשרה לו בהמשך דרכו לקיים קשרים ענפים עם עולם העיתונות - הן בהדרכה, ליווי ואף ביקורת של עיתונים ועיתונאים מתוך מבט 'מבפנים' על עולמם, והן בשימוש נרחב בעיתונות לצורך מילוי תפקידיו הציבוריים והרוחניים.

הרב המשיך לפרסם בעיתונות מאמרים הלכתיים, לאורך כל שנות פעילותו. הוא השתמש בה ככלי להעברת מידע הלכתי לציבור, וככלי להשפעה על שמירת ההלכה בקרב הציבור. היבט נוסף של המפגש בין העיתונות וההלכה הוא 'הלכות עיתונות' של הרב. לנושא ההלכתי של חובת גניזת עיתונים בהם נדפסו דברי תורה הייתה כנראה השפעה רבה על כלל פעילותו של הרב בעיתונות - מסתבר שזו הייתה סיבה מרכזית לכך שהרב נמנע מלפרסם דברי הגות ותורה בעיתונות החילונית, למעט במקרים חריגים. על אף ההבדל 'כרחוק שמים מארץ' בין היצירה ההלכתית של הרב קוק, לבין הפעילות העיתונאית שלו, קיימים יחסי גומלין בין שני עולמות אלו.⁴⁸

48 הרב גם הרבה להדריך את עורכי העיתונים הדרכה רוחנית. בהדרכה זו לא נגענו במאמר, כפי שלא נגענו במאמר זה במפגש בין עיתונות לבין הגות, ובשימוש הנרחב שהרב עשה בעיתונות כדי להפיץ את הגותו פורצת הדרך. על כך עוד ידובר בעזרת השם יתברך.